

Heeft de kerk van God een rot godje gemaakt?

Ja, zegt Guus Kuijer in zijn boek *Hoe een klein godje God vermoordde* en denkt aan het verhaal waarin Abraham hoort dat God hem beveelt Isaak te offeren.¹ Voor de kerk is dit een cruciaal verhaal, want zij heeft het van oudsher geïnterpreteerd als een voorafbeelding van het offer van Jezus. In de ogen van Kuijer doet zo'n herschrijving God geen eer aan. In de ogen van Rembrandt al evenmin. In zijn *Offer van Isaak* (1635 en opnieuw in 1655) 'herschreef' hij Genesis 22 (Fig. 1 en Fig. 2). Getoetst aan de criteria die Cees Houtman in zijn *De Schrift wordt herschreven* opsomt, is Rembrandts exegese een voorbeeld van 'een profetisch woord dat in rapport was met zijn tijd'.²

Natuurlijk loopt het verhaal goed af. Abraham mag in plaats van Isaak de ter plekke aanwezige ram offeren. In de iconografische beeldtraditie (christelijke typologie) staat de ram voor Jezus, Isaak voor de gelovigen, en Abraham voor God. De horens van de ram verbeelden de kruisbalken, de doorns waarin die verstrikt zijn de doornenkroon. De stem uit de hemel die Abraham verbiedt toe te slaan, wordt vaak uitgebeeld als een engel in den hoge. Bij Rembrandt stort de engel zich op Abraham. Rembrandt 'vergat' echter de ram te schilderen.

Fig. 1 Abrahams offer van Rembrandt, 1635 (a) in vergelijking met dat van zijn leermeester Pieter Lastman, 1612 (b) dat als voorbeeld diende. De ram ontbreekt in a.

¹ *Hoe een klein godje God vermoordde*. Athenaeum-Polak & Van Gennep, 2006

² *De Schrift wordt herschreven, op zoek naar een christelijke hermeneutiek van het Oude Testament*. Meinema, 2006

Fig.2 De Heilige Geest wil niet wat God wil: Jezus offeren. Rembrandt 1655. Ets, 15,6 x 13,1 cm. De schaal om het bloed op te vangen vormt met een brandhout de Griekse letter R (ro), twee andere stukken brandhout de Griekse letter Ch (chi). Tezamen vormen beide letters het Christusmonogram.

Het schilderij en de ets zijn een theologisch en typologisch novum. Want als er geen ram is, voldoet Isaac aan een andere iconografische traditie: dan is hij voorafbeelding van Jezus. In de ets uit 1655 zette Rembrandt dan ook het Christusmonogram onder Isaac. Aangezien de kerk Abraham 'ziet' als God, zien wij dat God op het punt staat zijn Zoon te offeren. En de engel? Die is Gods Geest die het offer verhindert. Zonder ram tonen schilderij en ets de 'Triniteit': Vader, Zoon en Heilige Geest. Maar Gods Geest wil hier niet wat God wel wil.

Dat is Rembrandts spirituele oplossing voor Kuijers probleem.³ Hij ondermijnde daarmee welbewust het grondbeginsel van de Triniteit, waar Vader, Zoon en Geest één van wezen en één van willen zijn. Dat was overigens niets nieuws, want de Triniteit was ook in Rembrandts tijd een fel omstreden en met geweld verdedigd dogma.

Rembrandt liet in de twee etsen uit 1655 de onverbreekelijke relatie tussen OT en NT in tact. Bovendien maakte hij keurig gebruik van de christelijke typologie (enkele van Houtman's criteria voor het herschrijven van de Schrift). Toch gaf hij een door de officiële kerk verfoeide interpretatie. Ging Rembrandt zijn boekje te buiten? Droeg God Abraham eigenlijk wel op om Isaac te offeren? Volgens de christelijke Vulgata wel, maar volgens de oorspronkelijke Hebreeuwse tekst (zonder vocaaltekens) en de niet-christelijke vertaling daarvan (Septuaginta), is de formulering voor tweërlei uitleg vatbaar. 'Neem je zoon mee omhoog om te offeren op een hoge berg', kan betekenen 'offer je zoon', maar ook 'ga samen een offer brengen'. Het is maar wat je horen of lezen wil. Abraham interpreteerde de tekst als een opdracht om zijn zoon te offeren. Uit de clou van het verhaal blijkt echter dat Abraham slechts gehoorzaam is geweest aan het gangbare Godsbeeld van zijn cultuurgebied. De God (*Elohim*) van Abraham kende hij echter niet. In dit verband is het nuttig om de openingszin van Genesis 22 erbij te betrekken.

Elohim onderwierp Abraham 'na al deze woorden' aan een test. Wat waren de woorden en wat was de test? De woorden waren de naam die Abraham aan YHWH heeft gegeven: "YHWH is *El Olaam*". God wil nu weten wat Abraham weet van de God, die zichzelf "YHWH *Elohim* van Abraham" noemt (Exod. 3:15). Gelooft Abraham dat 'de God van Abraham' is zoals alle andere goden, een god die kinderoffers eist? Ja, want zijn geloof bepaalde hoe hij hoorde. Rembrandt was een kind van zijn kritische tijd en geloofde daarom niet meer alles wat hij las. Hij geloofde niet dat God een rot godje was.

April 2007, bewerkt december 2013

³ Zie G.Hoekveld-Meijer, *De God van Rembrandt*, Meinema 2006, pp. 164-169.